

UDK: 355.02:327.51(4+5)(497)
Bibliid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1145, str. 16–30.
Izvorni naučni članak
Primljen: 15. januar 2012.

*Aleksandar FATIĆ*¹

Fenomen „de-suverenizacije“ evroazijskog i balkanskog prostora u bezbednosnoj perspektivi

APSTRAKT

Savremeni međunarodni odnosi od kraja hladnog rata odlikuju se dvema ključnim tendencijama: postepenom i progresivnom multilateralizacijom, i delimičnom nacionalnom „de-suverenizacijom“ takozvanih „ranjivih“ ili „fragilnih“ zemalja, koja se opravdava bezbednosnom argumentacijom šireg geografskog i istorijskog doseg. Tekst razmatra paralelu između faktičke de-suverenizacije i „sekuritizacije“ u obličju multilateralne koncepcije bezbednosti u dva „ranjiva“ regiona: Evroaziji, i na Balkanu. Bezbednosne integracije u Evroaziji odlikuju se izvesnim paralelama sa bezbednosnim i strateškim dilemama sa kojima se suočava region Zapadnog Balkana, na isti način kao što se sam region Evroazije, u pojavnj formi „postsovjetskog prostora“, može posmatrati kao ekvivalent Zapadnog Balkana kao „postjugoslovenskog prostora“. Istovremeno, iskustva pokušaja da se kroz bezbednosnu integraciju u Evroaziji ponudi alternativa atlantskim integracijama, što predstavlja danas najznačajniji geopolitički segment tih integracija sa tačke gledišta Zapadnog Balkana, ukazuju na relativnu neuspešnost pariranja procesu proširenja NATO, što, uz uzimanje u obzir ekonomskih i energetske okolnosti, predstavlja jednu od osnova za odlučivanje o budućoj orijentaciji Srbije u okviru već atlantski orijentisane bezbednosti Zapadnog Balkana.

Ključne reči: NATO, Rusija, GUUAM, Šangajska petorka, ŠOS, OEBS, Partnerstvo za mir, geostrategija, energetska bezbednost.

¹ Prof. dr Aleksandar Fatić, naučni savetnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: fatic@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je rezultat rada na projektu Ministarstva prosvete i nauke, u okviru Programa osnovnih istraživanja za period 2011–2014, pod nazivom Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljno politički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti.

Uvod: organizaciona struktura bezbednosnih integracija u Evropaziji

Evroazijski region, koji se u geopolitičkom smislu najčešće povezuje sa postsovjetskim prostorom u Evropi i u Aziji, izrazito je dinamičan kako u smislu reflektovanja svih globalnih bezbednosnih pretnji, od državne dezintegracije, etničkih sukoba i pokreta za etničku emancipaciju, do terorizma i organizovanog kriminala, tako i u smislu osnivanja različitih bezbednosnih organizacija i inicijativa. Prostor čiji je deo bogat energentima, i na koji strateške nade polažu pre svega Rusija, ali i Evropa u traženju alternative za energetske zavisnost od Rusije, poprište je borbe za najrazličitije interese, ali i izraženog procesa de-suverenizacije, ili ograničenja prava na tradicionalni nacionalni suverenitet u punom obimu, zemalja koje su posebno ranjive na uticaj regionalne sile – Rusije. Stoga šarolikost multilateralnih bezbednosnih inicijativa u regionu, koje delom proističu iz potrebe Ruske Federacije da održi neku vrstu „strateškog susedstva“ posle raspada SSSR, a delom iz nastojanja zemalja Zakavkazja i centralne Azije da ujedinjenim snagama postignu bolju relativnu bezbednosnu poziciju na regionalnom nivou, predstavlja temu različitih razmatranja.

Dok je uloga OEBS na globalnom, pa i na regionalnom planu u evroazijskom području u ovom veku faktički svedena na razvijanje diplomatskih inicijativa za difuziju konflikata i na izvesnu meru aktivnosti u razvijanju mehanizama za suzbijanje takozvanih „mekih“ pretnji bezbednosti, poput organizovanog kriminala, uz faktički potpuno odsustvo kapaciteta da se koordiniše „tvrda“, vojna bezbednost, operacije očuvanja mira ili prevencije međunacionalnih konflikata i nasilnih državno-dezintegracionih procesa, druge organizacije su nastale sa specifičnijim mandatima.

Zajednica *GUUAM* (Gruzija, Ukrajina, Uzbekistan, Azerbejdžan i Moldavija) nastala je 1997. godine kao politička, ekonomska i strategijska zajednica sa glavnim ciljem da učvrsti i osigura nezavisnost i suverenitet ovih država nastalih raspadom SSSR. To se posebno odnosi na njihov odnos prema Ruskoj Federaciji, koji je problematičan, posebno u pogledu Gruzije i Ukrajine, ali su razlozi za napetosti povezani sa pretenzijama ovih zemalja da postanu punopravne članice NATO, što bi faktički dovelo NATO na veliki deo ruskih granica i onemogućilo primenu tradicionalne ruske odbrambene doktrine. Stoga se interesi, posebno strateški, koji su rukovodili zemlje članice da formiraju ovu bezbednosnu zajednicu, analitički najbolje mogu razumeti kroz razmatranje odnosa zemalja regiona sa NATO.

Šangajska organizacija za saradnju (ŠOS) formirana je kao naslednik „Šangajske petorke“, koju su Kina, Kazahstan, Kirgistan, Rusija i Tadžikistan osnovali 1996. Uključenjem Uzbekistana, 2001. godine, nastao je ŠOS, sa početnim mandatom da omogući bezbednosnu saradnju u tri ključne oblasti: borba protiv terorizma, ekstremizma i separatizma.

Osnovna motivacija osnivača ovih organizacija bila je da se spreči teritorijalna fisija država regiona, zasnovana na nekonvencionalnom etničkom ratovanju i separatističkim pokretima. 2007. godine, međutim, ŠOS potpisuje ugovor o saradnji sa *Organizacijom ugovora o kolektivnoj bezbednosti (OUKB)*, čime preuzima i vojnu misiju. Sam OUKB je nastao 1992. godine, sporazumom Jermenije, Belorusije, Kazahstana, Kirgistana, Rusije i Tadžikistana, a Uzbekistan se pridružio organizaciji 2006. godine. Trenutno je OUKB organizacija sa statusom posmatrača u Generalnoj skupštini Ujedinjenih nacija. Organizacija je 2007. godine najavila da bi njen član mogao postati i Iran, ali se to nije dogodilo, dok je već sledeće godine Ukrajina otvoreno izjavila da ne namerava da se prijavi za članstvo. 2009. godine OUKB je čak osnovala Kolektivne snage za brzo reagovanje, sa mandatom da spreče vojnu agresiju na članice saveza, da se bore protiv terorizma i organizovanog kriminala, kao i protiv efekata prirodnih katastrofa. Međutim, u vreme osnivanja ovih snaga Belorusija se uzdržala od potpisivanja sporazuma zbog trgovinskog spora sa Rusijom, da bi ga naknadno potpisala, a Uzbekistan i dalje nije potpisnik.

Iako je OUKB organizacija čiji mandat kolektivne bezbednosti treba da parira istoj funkciji NATO, ona nema taj kapacitet, jer je, posle početnog rasta broja članica, već posle isteka svog prvog mandata od pet godina broj članica smanjen, pošto su se 1999. godine Azerbejdžan i Gruzija povukle iz OUKB.

Posle potpisivanja sporazuma sa OUKB, ŠOS je 2007. godine održavao velike zajedničke vojne vežbe pod naslovom „Mirovna misija 2007“, pod koordinacijom Rusije, i na teritoriji Rusije, u blizini Uralskih planina i blizu Centralne Azije, a neposredno nakon tih vežbi Rusija je najavila i da bi se Indija mogla priključiti savezu, što bi dovelo do ozbiljnog globalnog pomeranja ravnoteže vojnih integracija od onih koje su fokusirane na NATO, do onih kojima rukovodi Rusija. Septembra 2010. godine održane su ponovljene vežbe, „Mirovna misija 2010“, uz učešće preko 5000 vojnika, na teritoriji Kazahstana, čime je organizacija pokazala svoj vitalitet i sposobnost da mobiliše konsenzus naizgled raznorodnih država i regionalno diversifikovanih bezbednosnih interesa.

Osnovni značaj ŠOS leži u činjenici da ga Rusija koristi kao bazu za lansiranje sopstvenih novih bezbednosnih inicijativa, poput odluke tadašnjeg predsednika Putina, 2007. godine, objavljene kroz ŠOS, da Rusija po prvi put od kraja hladnog rata ponovo započne sa patrolama dugog dometa koje će obavljati ruski strateški bombarderi, doleta preko 500 kilometara, čime je Rusija pokazala novo ekonomsko i vojno samopouzdanje i regionalne aspiracije.

Zbog svega navedenog, faktički sve bezbednosne organizacije u Evroaziji imaju u svom sastavu Rusiju kao ključnog aktera, i sve imaju mandate i zasnovane su na interesima koje kao primarnu referencu imaju geopolitiku Rusije u odnosu na NATO i na Partnerstvo za mir, čije su brojne zemlje regiona članice, uključujući i samu Rusiju. Pošto je upravo ta dimenzija bezbednosnih integracija u Evroaziji, koja je fokusirana na

NATO, od ključnog značaja i za Zapadni Balkan, a posebno za Srbiju, u glavnom delu ovog rada biće direktno obrađena upravo ta bezbednosna tematika koja čini sadržaj ovih integracija. Reč je o pitanjima koja su od akutnog značaja za bezbednosno definisanje spoljne politike Srbije, pa su stoga primarna tema ovog rada. Ruska spoljna politika je tokom protekle decenije doživela niz transformacija u svom odnosu prema NATO, a ta tema je sastavni deo razmatranja ruskih interesa usmerenih prema Srbiji i njenoj politici u odnosu na NATO. Moskva ima racionalne razloge da se protivi daljem proširivanju NATO i zaokruživanju NATO strateškog prostora sve do ruskih granica, ali se u tom stavu prema proširivanju suočava sa realnim nedostatkom strateških saveznika. U stvari, moglo bi se smatrati da je jedini nevoljni saveznik Rusije u istočnoj Evropi danas Srbija, koja je ostala izvan NATO. Istovremeno, što je ruska politika diplomatskog i strateškog protivljenja širenju NATO neuspešnija, verovatnije je da će dolaziti do sve većeg zaoštavanja ruske Odbambene doktrine i Strateškog koncepta, dva ključna odbrambena dokumenta Ruske Federacije, a samim tim i do sve većeg rasta klasične bezbednosne dileme između Rusije i NATO.

Strateška pozicija Rusija vis-à-vis NATO kao definišući moment evroazijskih integracija

Svako razmatranje odbrambene strategije Rusije mora poći od njene tradicionalne konvencionalne odbrambene doktrine još iz posthladnoratovskog vremena, a ta doktrina se zasnivala na dubini strateške teritorije kojom bi se apsorbovao prvi konvencionalni udar neprijatelja. Doktrina potom predviđa kumulativnu mobilizaciju ruskih rezervnih snaga, postepeno zaokruživanje neprijatelja i isterivanje van teritorije Rusije. Ova doktrine je tradicionalno bila primarna u odnosu na paralelnu, nuklearnu doktrinu, koja se sastoji iz principa „proširenog zastrašivanja i prvog udara“. Pošto je ruska konvencionalna doktrina sasvim defanzivna, u globalnom je interesu da se ona očuva i ostane realna opcija ruske odbrane, kako Moskva ne bi morala da pribegne više preventivnim, a time i agresivnijim pozicijama u protokolima aktivacije svojih oružanih snaga, jer takvi protokoli istovremeno ugrožavaju susede i povećavaju opasnost od izbijanja vojnih sukoba.

Proširivanje NATO ka ruskim granicama politika je koja direktno urušava održivost konvencionalne ruske odbrambene doktrine. Osim toga što Rusija više nije konvencionalno superiorna u naoružanju i broju vojnika u odnosu na NATO, za razliku od perioda hladnog rata, i njena odbrambena geografija se dramatično menja usled proširivanja NATO. Osamdesetih godina prošlog veka sovjetska armija je imala gotovo četiri miliona vojnika, 10000 strateških i 30000 taktičkih nuklearnih projektila, uz godišnju proizvodnju 3000 tenkova, 600 borbenih aviona i 20 ratnih brodova. Današnja ruska vojska ima oko milion vojnika, a budžetska kriza Kremlja direktno potkopava održavanje drastično redukovano

nuklearnog arsenala i mornarice.² Istovremeno, ukoliko se proširivanje NATO nastavi prijemom Ukrajine i Gruzije, to će značiti da bi Moskovska vojna oblast postala prva linija ruske odbrane, drugim rečima da bi konvencionalna odbrambena doktrina postala potpuno neprimenljiva. Stoga je Moskva prinuđena da razmatra promenu konvencionalne doktrine od defanzivne ka proaktivnoj, a to bi uključivalo trajno stacioniranje većine trupe u blizini granica i aktivacione protokole koji podrazumevaju povećani stepen borbene gotovosti i princip „eksploziranja prema neprijatelju“ van ruskih granica na prvi nagoveštaj pretnje.

Kada je reč o nuklearnoj doktrini, ona je već pokazala ruski osećaj nesigurnosti pred širenjem NATO. Iako je sporazum o nuklearnom razoružanju START 2 ruska Duma ratifikovala 14. aprila 2000, kada su se SAD povukle iz Sporazuma o ograničavanju antibalističkih projektila, 13. juna 2002. godine, svega dan kasnije Rusija se povukla iz START-a 2. Tek su predsednici Barak Obama i Dmitri Medvedev prevazišli ovu pat poziciju u nuklearnom razoružanju, potpisujući u Pragu, 8. aprila 2010. godine, sporazum Novi START, koji ograničava broj postavljenih strateških nuklearnih glava na 1550 i broj strateških lansirnih rampi na 800, u roku od sedam godina.

Kao što je tokom hladnog rata, kada je NATO bio konvencionalno inferioran prema SSSR-u, primarna vojna doktrina NATO bila nuklearna (Strateški koncept NATO je insistirao na „prvoj upotrebi“ nuklearnog oružja), tako je i Ruska Federacija, usled sopstvene konvencionalne inferiornosti u odnosu na NATO, 2000. godine svoju nuklearnu doktrinu pretvorila u primarnu odbrambenu doktrinu. Sama ta promena je radikalno zaoštrila globalnu bezbednosnu jednačinu. 21. aprila 2000. godine, predsednik Vladimir Putin potpisao je novu Vojnu doktrinu Ruske Federacije, koja se razlikuje od prethodne, usvojene 1997. godine, po tome što spušta nivo pretnje potreban za upotrebu nuklearnog oružja. Doktrina iz 1997. godine je predviđala upotrebu nuklearnog naoružanja u situacijama kada je „ugrožena sama egzistencija Ruske Federacije“. Doktrina iz 2000. godine predviđa aktiviranje nuklearnog arsenala kao odgovora na „konvencionalnu agresiju velikih razmera“, uz garantovanje zaštite ruskog „nuklearnog kišobrana“ ruskim saveznicima.³ Kremlj je tokom prve decenije dvadeset prvog veka stavio naglasak na raspoređivanje i razvoj taktičkih nuklearnih projektila, dometa ispod 500 kilometara, koji nisu ograničeni sporazumima o smanjenju strateškog nuklearnog naoružanja i koji su očigledno nuklearno oružje izbora za napad na konvencionalne snage u neposrednom susedstvu. Moskva je uložila značajan napor u razvoj poznatog Iskander balističkog projektila i rad na novom „superborbenom“ avionu kojim bi se ojačale vazdušne snage.⁴

² Alexei Arbatov, *The Transformation of Russian Military Doctrine: Lessons Learned from Kosovo and Chechnya*, Marshall Centre Papers, no. 2, George C. Marshall European Center for Security Studies, Garmisch-Partenkirchen, July 2000, p. 14.

³ *Nazavisimaya Gazeta*, 22. april 2000.

⁴ Alexei Arbatov, *ibid.*, pp. 28–29.

2010. godine, međutim, ekonomski napredak i jačanje Rusije omogućavaju radikalnu promenu vojne doktrine koju je uveo predsednik Medvedev. Vojna doktrina koju je on potpisao 5. februara te godine „vraća“ mandat za upotrebu nuklearnog oružja na nivo „pretnje egzistenciji Ruske Federacije“, ali uvodi kao prioritet skupu i ambicioznu politiku razvijanja strateških konvencionalnih projektila, poznatih „hiruških bombi“ visoke preciznosti, u otvorenom nadmetanju sa NATO-om, koji već celu deceniju razvija upravo takvo naoružanje kao oružje prvog izbora u intervencijama. Naglasak na strateškim projektilima ponovo pokazuje da Rusija primarnu pretnju svojoj bezbednosti vidi na Zapadu, a ne neposredno u svom geografskom okruženju.⁵ Međutim, Rusiji su za primenu nove doktrine neophodni strateški saveznici u Evropi koji bi pomogli da se konvencionalna snaga oružja projektuje što dalje prema Zapadu. Osim Belorusije, koja se u *Vojnoj doktrini* iz 2010. godine eksplicitno pominje kao saveznik, Rusija ima samo još jednog potencijalnog saveznika u Evropi, a to je Srbija.

Posledice strateških interesa Rusije za perspektivu bezbednosnih integracija na Zapadnom Balkanu

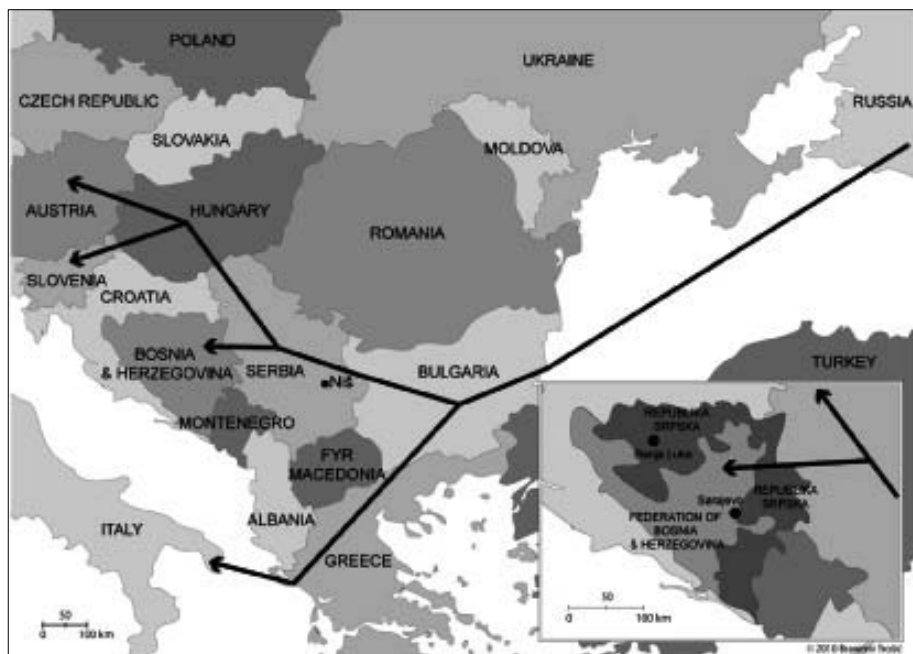
Osim činjenice da su ruska preduzeća vlasnici obe velike naftne kompanije u Srbiji, Beopetrola i, odnedavno, Jugopetrola, čime već kontrolišu tržište energenata u ovoj zemlji, ključni aspekt ruske energetske strategije prema Srbiji je planirana izgradnja gasovoda Južni tok kroz Srbiju, sa krakom koji se, preko Republike Srpske, odvaja ka Federaciji Bosne i Hercegovine (videti mapu).

Trasa gasovoda Južni tok⁶

Projektovano je da Južni tok bude u funkciji 2015. godine, sa godišnjim kapacitetom transporta od oko 63 milijarde kubnih metara gasa, što je 35% ukupnog ruskog izvoza gasa u Evropi. Kada se ima u vidu činjenica da evropske zemlje od Rusije uvoze gas koji pokriva između 23 i 40% njihove ukupne potrošnje, jasno je koliko je strateški značaj Južnog toka za Rusiju i za sve zemlje kroz koje bi on prolazio. Gasovod treba da prođe ispod Crnog mora do Bugarske, odakle će se račvati na krak preko Grčke do Italije, i na drugi krak koji povezuje Srbiju, Hrvatsku, Sloveniju, Mađarsku i Austriju. U svetlu projekta Južni tok značajno je postojanje nezvaničnog dokumenta ruskog ministarstva spoljnih poslova, pod nazivom „Program za efikasnu upotrebu spoljne politike u dugoročnom razvoju Rusije“, koji su 2010. godine objavili rusko izdanje časopisa *Newsweek* i hrvatski *Jutarnji list*. Ovaj dokument navodi

⁵ *Vojna doktrina Ruske Federacije*, 5. februar 2010, beleška br. 5.

⁶ Autorska prava na mapu zaštićena.

plan da se izgradi naftni cevovod pod nazivom „Družba Adria“, dužine 3200 kilometara, sa kapacitetom od 5 do 15 miliona tona nafte godišnje u toku tri faze postepenog aktiviranja. Naftovod bi počinjao u ruskom gradu Samara i protezao bi se preko Belorusije, Ukrajine, Slovačke i Mađarske do Omiša, na hrvatskom ostrvu Krk.⁷ Izgradnjom Južnog toka i Družbe Adria i NATO zemlje u regionu i Srbija bile bi uvučene u ruski gasni projekt i stavljene pod rusku gasnu zavisnost.

Specifičnost srpske pozicije na Zapadnom Balkanu u vezi sa Rusijom i NATO

Srpska politika prema Moskvi je izrazito pragmatična, zasnovana pre svega na konkretnoj potrebi da se zadrži rusko diplomatsko sponzorstvo u vezi sa multilateralnim tretmanom nezavisnosti Kosova. Srbija ima razloga za strahovanje da bi se proces cepanja bivše Jugoslavije koji traje već dve decenije mogao nastaviti kroz predstojeću unutrašnju decentralizaciju same Srbije. To se posebno odnosi na sve izraženije ambicije političara u južnom regionu Sandžaka ili Raške, i u severozapadnoj provinciji Vojvodini, da izraze i institucionalizuju svoje posebne identitete i kroz državne i paradržavne atribute i politiku. Takva politika je formalno u skladu sa

⁷ Krešimir Žabec, „Tajni napitak Rusa: Morate biti u projektu Družba Adria“, *Jutarnji list*, 18. maj 2010.

načelima evropskog regionalizma, ali je istovremeno prirodno i da izaziva bojazni u Beogradu, koji je bio predmet dugotrajne i uporne državne dezintegracije. Stoga je srpskim vlastima veoma važno da Moskva ostane principijelno suprotstavljena formiranju dodatnih novih država na Balkanu.

Pored konkretne političke zavisnosti, uz koju idu ekonomska i energetska zavisnost (tokom poslednje posete predsednika Medvedeva dogovorena je ruska pomoć srpskom budžetu, između ostalih oblika pomoći), Srbija je oslonjena na Rusiju i u identitetskom smislu. Kolektivni identiteti su u bivšoj Jugoslaviji prošli kroz niz lomova, a veliki deo njih je traumatizovao srpski kolektivni identitet. Danas, posle svih državnih fraktura, Srbija je najmultikulturalnija država na Balkanu, sa značajnim muslimanskim stanovništvom koje je politički aktivno i ima bliske porodične, religijske i političke veze sa bošnjačkom državnom većinom u susednoj Bosni i Hercegovini.

Objektivno posmatrano, Srbija nema mnogo izbora u vezi sa eventualnim pridruživanjem NATO-u s obzirom na svoju regionalnu situaciju. Albanija, Bugarska, Hrvatska i Slovenija su već članice NATO, a Bosna, Crna Gora i Makedonija su u procesu pridruživanja. To znači da je Srbija jedini potencijalni strateški saveznik Rusije u njenom protivljenju daljem proširivanju NATO. Sve zemlje regiona su postavile članstvo u EU kao svoj najvažniji spoljnopolitički prioritet, što je u skladu i sa transatlantskom orijentacijom spoljne politike. Stoga Srbija trenutno zbog specifične unutrašnjopolitičke situacije donekle „štrči“ iz ostatka regiona, i to pre svega u dimenziji odnosa prema NATO. To odstupanje od politike ostalih zemalja je zasnovano na činjenici da je Srbija 1999. godine doživela bombardovanje od strane NATO, te da su zemlje članice NATO priznale nezavisnost Kosova, tako da se objektivno, Srbija suočava sa kontradiktornim faktorima za opredeljivanje prema NATO. S jedne strane, ona ima snažne moralne razloge da ne postane članica, a s druge, strogo strateški posmatrano, ima dilemu između očigledno logičnog stava da zajedno sa svim susedima pristupi NATO i svojih posebnih interesa u odnosu na Rusiju. Zbog svega toga, Srbija će morati da odluku o članstvu u NATO donosi na više nivoa, uključujući kako dovršavanje unutrašnje političke debate o kolektivnom identitetu i osnovnim smerovima spoljne politike, tako i formulisanje jasnih strateških zaključaka o tome koja vrsta njenih strateških interesa je važnija za njenu budućnost.

Uključenje ostalih zemalja Balkana u NATO odvija se na osnovu unekoliko različitih pretpostavki i normativnih predložaka. Dok su ostale zemlje Srednje i Istočne Evrope tokom hladnog rata bile pod represivnom dominacijom Moskve i u kolektivnom sećanju naroda čuvaju takav doživljaj Rusije, kao okupatora, Srbija je imala nešto drugačiji sistem socijalizma u kome je glavnu represiju sprovodila domaća komunistička oligarhija, dok se Rusija shvatala kao daleki ideal slovenskog bratstva koji nije direktno povezan sa zločinima režima Josipa Broza Tita. Stoga je i danas otklon od Rusije u kulturnom i strateškom smislu, koji je bio osnovni motiv učlanjenja zemalja Srednje, a donekle i Istočne Evrope, prvo u

Partnerstvo za mir, a potom u NATO, u Srbiji nije izražen. Stoga politička elita nema dovoljno javne podrške da bude agresivna u vezi sa inicijativama da se takav otklon napravi, a on je neophodan za kristalisanje javne podrške za učlanjenje u NATO.

Srpskoj javnosti bi koristila nezavisna analiza strateških mogućnosti u vezi sa perspektivom članstva u NATO. Za Srbiju to pitanje nije jednostavno, jer ono podrazumeva niz vrednosnih i identitetskih enigmi, ali je silina sa kojom se ono postavlja na dnevno-političkom planu i jasnoća srpske geopolitičke situacije, u potpunom okruženju zemljama članicama NATO, neizbežan faktor pritiska da se ta dilema rešava.

Odnos evroazijskog i prostora Zapadnog Balkana

Specifičnosti regiona „Zapadnog Balkana“, kojim se označava, u stvari, „postjugoslovenski prostor“, različite su od specifičnosti „evroazijskog regiona“, kojim se označava „postsovjetski prostor“, iz nekoliko razloga.

Dok je na postsovjetskom prostoru glavna pretnja za spoljni svet potekla od nekontrolisane proliferacije oružja za masovno uništavanje, prvenstveno nuklearnog materijala ukradenog iz napuštenih sovjetskih nuklearnih centrala i opljačkanih vojnih skladišta, na postjugoslovenskom prostoru pretnja potiče uglavnom od anarhije i strukturne korupcije koja se, osim što je delimično endemična za region, uselila tu i zbog neuspešnih institucija. U takvim uslovima, korupcija postaje prirodni funkcionalni dodatak svakodnevnom preživljavanju.⁸

Struktura pretnje na postsovjetskom prostoru počivala je na činjenici da je, nakon raspada SSSR, dvanaest od petnaest država sukcesora moglo da proizvodi nuklearni materijal, kako tehnološki tako i s obzirom na potrebnu stručnost. Od tih zemalja – Rusija, Ukrajina, Belorusija i Kazahstan, nasledile su nuklearno oružje. Ukrajina je, na primer, imala 1.840 nuklearnih istraživačkih centara i srodnih preduzeća, sa 2,7 miliona ljudi (što predstavlja oko pet odsto stanovništva) zaposlenih u vojnoj industriji. Pored toga, Ukrajina je bila opremljena znatnom hemijskom, biološkom i kosmičko-raketnom tehnologijom.⁹ U vezi s tim, problem je pogoršavala okolnost da je s obzirom na veličinu te teritorije dvanaest država moglo da služi kao tranzitni punkt za krijumčarenje oružja, a nekoliko granica bilo je pogodno za transportovanje takvog tereta nepoželjnim krajnjim korisnicima. Zahvaljujući velikom uticaju Ruske Federacije, oružje za masovno uništavanje joj je vraćeno iz svih zemalja koje su ga nasledile, čime je smanjen rizik da takvo oružje bude nekontrolisano upotrebljeno. Slično

⁸ Opširnije u: „Security threats in Southeastern Europe and Ways to Respond to Them“, Aleksandar Fatić (ed.), *Security in Southeastern Europe*, The Management Centre, Belgrade, 2004, pp. 1-28.

⁹ Scott A. Jones, *Wither Ukraine? Weapons, state building, and international cooperation*, Ashgate Publishing, Aldershot, 2002, pp. 1-2.

tome, regionalni autoritet Rusije, u velikoj razmeri, sprečio je globalno širenje oružja za masovno uništavanje. Takvi rezultati u ograničavanju potencijalno razornih „mekih“ bezbednosnih pretnji, koje su mogle brzo da eskaliraju u „tvrde“ pretnje (na primer, ako bi oružje za masovno uništavanje upotreбили teroristi), bili su zaista impresivni i predstavljaju ogroman doprinos jačanju globalne bezbednosti.

Socijalna situacija u Evroaziji posle sloma SSSR bila je u izvesnom smislu slična socijalnoj situaciji na Zapadnom Balkanu posle raspada SFRJ, ali su bezbednosni ulozili bili različiti, ne samo zbog toga što je na evroazijskom prostoru postojao raspoloživ nuklearni materijal, koji je bio i predmet kriminalne trgovine, nego i zbog nedostatka realnih političkih perspektiva uključenja u EU. U slučaju Zapadnog Balkana, takva perspektiva ne samo da je postojala, nego je bitno određivala ukupnu spoljnu politiku svih zemalja regiona, uključujući i njene bezbednosne dimenzije.

Prioritete politike bezbednosti EU prema Zapadnom Balkanu, uključujući primenu uslova za pristupanje Evropskoj uniji, tempo integracije Zapadnog Balkana i stav Evrope prema rešenju teritorijalnih sporova u regionu, trebalo bi posmatrati uporedo sa trezvenom i konstruktivnom procenom prirode i obima bezbednosne pretnje potekle iz ovog regiona. Navedenom procenom trebalo bi povući korisne paralele sa evroazijskim prostorom, ali bi, takođe, trebalo uzeti u obzir i prednosti kao i nedostatke uslovljavanja za prijem koja su do sada primenjivana.

U veoma spekulativnom prikazu moderne koncepcije bezbednosti, posmatrano iz SAD, Dejvid Kembel (David Campbell) tvrdi da posthladnoratovske okolnosti zahtevaju koncepciju „globalizacije nepredvidljivih okolnosti“ (*“globalisation of contingency”*). Takve nepredvidljive okolnosti nastaju brisanjem konzervativnih granica političkog delovanja, koje je, istorijski gledano, nastalo istovremeno sa nacionalnim državama, a počiva na „(...) tvrdnji da živimo u specifičnom političkom vremenu obeleženom odsustvom odgovarajućeg političkog prostora; to jest da delovanje politike više nije povezano (pod pretpostavkom da je nekada bila) sa ograđenim prostorom u kojem ta politika deluje (tj. državom)“.¹⁰ Širina političkog aktivizma, koji izlazi van granica politike tradicionalne nacionalne države, znači da danas bilo šta, bilo gde, postaje predmet politike, čiji stvarni akteri, ili interesne strane čiji se interes odražava u njoj, nisu uvek poznati. U takvom svetu, udaljeni regioni mogu da budu od primarnog unutrašnjopolitičkog značaja ako se dovoljno političkog kapitala investira u zaštitu ljudskih prava, političku transparentnost, ili bilo koji skup veoma preporučljivih vrednosti u kutiji za alat namenjen globalizaciji. U vezi s tim, nepredvidljive okolnosti postaju globalne kao i politika, a zbog „globalizacije nepredvidljivih

¹⁰ David Campbell, *Writing Security: The United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1992 (revised edition), p. 17.

okolnosti sve su češće tendencije ka dvosmislenosti, neodređenosti i nesigurnosti na našem horizontu. (...) Iako je to već odavno identifikovano u teorijskoj literaturi o međunarodnim odnosima i označeno rečju 'anarhija', te nepredvidljive okolnosti – odakle potiče njihovo shvatanje kao globalizovanih – ne mogu više da se zadrže u okviru ustaljenih struktura moći i geografskih prostornih određenja".¹¹

Činilo se da je jedan način suprotstavljanja ovom metežu koji je proizašao iz globalizovanih bezbednosnih rizika bio taj da se pokuša sa uspostavljanjem globalnog upravljanja bezbednosnom politikom. Pokušaje u tom smislu preduzeli su, uglavnom, grupa G8 i Ujedinjene nacije, ali uprkos izvesnom slabom optimizmu, nisu uspeli da stignu ni blizu efektivnog rešavanja najopasnijih opštih pretnji bezbednosti, kao što su društvena anomija, terorizam i organizovani kriminal.¹²

Unutar Evrope, upravo je na Zapadnom Balkanu izvršena prva provera pokušaja da se postigne evropski konsenzus o politici bezbednosti i, još konkretnije, ideji o izgradnji evropskog stuba NATO putem Evropskog identiteta odbrane (*European Defence Identity*). Ta ideja, koju je pokrenuo američki predsednik Klinton na Samitu NATO 1992, uskoro se pokazala veoma teškom, jer je izgledalo da pregovori za formiranje efektivnih Evropskih kombinovanih združenih namenskih snaga (*European Combined Joint Task Forces*), sa kojima bi Evropljani kada rešavaju bezbednosne pretnje u koje SAD nisu htele da se mešaju mogli da koriste širok spektar efektive NATO, uključujući i transportna sredstva u vlasništvu SAD, zaobilaze glavno pitanje o tome koliko će donošenje odluka u Evropi moći da bude nezavisno od SAD ako se oslone na resurse NATO. U svojoj knjizi iz 2001, o propustu SAD da omoguće preraspodelu moći u Evropi u skladu sa tempom evropske integracije, Sofi Vanhuneker (Sophie Vanhoonacker) piše:

Upravo je jugoslovenska kriza na kraju naterala i Evropljane i Amerikance da prihvate važnost i urgentnost debate koja revidira njihove pojedinačne uloge u Alijansi. Slab učinak Evropljana znatno je ojačao poziciju Atlantista koji su tvrdili da se veća bezbednosna uloga Evrope najbolje može realizovati daljim razvijanjem evropskog stuba NATO. Čak je i Francuska došla do zaključka da se debata o evropskoj bezbednosti ne može ograničiti samo na okvir Evropske komisije i da je, ako Pariz neće da bude marginalizovan, neizbežan bliži odnos sa NATO. Lakše je na debatu uticati iznutra, nego sedeći sa strane. (...) Za SAD Jugoslavija je bila otrežnjujuća pouka. S jedne strane, potvrdila je američki stav da Evropska zajednica nije spremna da preuzme zadatke Alijanse, ona je i dovela do razjašnjenja njegove buduće uloge na starom kontinentu.

¹¹ Loc. cit.

¹² Opširnije u: John J. Kirton & Junichi Takase (eds), *New Directions in Global Political Governance: The G8 and the international order in the twenty-first century*, Ashgate, Aldershot, 2002, a naročito: John J. Kirton, "The G8, the United Nations and Global Security Governance", pp. 191–207.

Naterala je Vašington da uvidi da posle 1989. može da dođe do sve većeg broja „malih“ kriza u kojima SAD neće nužno želeti da intervenišu. Ako žele da NATO i dalje igra centralnu ulogu, moraju predvideti mogućnost da u takvim slučajevima Evropljani mogu da deluju bez obzira na američko angažovanje, ali uz podršku resursa NATO.¹³

Evropska debata o bezbednosti (od nepredvidljivih okolnosti koje se ne mogu tradicionalno geografski prostorno odrediti, naime od pretnji koje dolaze spolja, a ipak ostaju u okviru evropskog dvorišta) vrti se oko sticanja vojnih kvaliteta koji bi garantovali da Evropa može da održava red na svojoj teritoriji, čak i ako Amerika nema volje da to čini. Uverenje da se takva bezbednost može *samo* ostvariti pod vojnim ruhom, nije novo i izrazilo ga je više evropskih realista, na primer Hedli Bul (Headley Byll) 1983. godine. „Iz ugla savremenog realiste, Bul je bez uvijanja tvrdio da pojam 'civilne moći' predstavlja kontradikciju termina. (...) Samo ako bi razvila vojni potencijal i postala vojna sila, Zajednica bi mogla da postane uspešan međunarodni akter.“¹⁴

U tom pristupu, glavni problem je jasan. Evropske debate, kao i mnoge u širokim međunarodnim krugovima, obično su pod uticajem evropske politike sračunatog rizika prema SAD i romantičnih odjeka federalističke ideje o „Sjedinjenim Državama Evrope“, koje bi bile pandan Sjedinjenim Američkim Državama ne samo ekonomski, nego i kao vojna sila. Takav evropski entuzijazam je, od tada, znatno splasnulo, a ipak decenije izgubljene u pokušaju da se Evropa preobrati u vojnu silu značile su da Evropa nije shvatila to kako je brzo „meka“ bezbednost zamenila tradicionalne bezbednosne izazove na kontinentu. Neuspeh Evrope u bivšoj Jugoslaviji svoje polazište temeljio je na pretpostavci da je u pitanju samo etnička borba i konstitutivna nejasnoća i da su obe eskalirale u rat. Pokretačka sila koja stoji iza poriva za nacionalnom emancipacijom, pored nesumnjivog konstitutivnog izgovora, bili su profit i masovna kriminalizacija političkih elita koje su vodile rat.

Izazov koji danas dolazi sa Zapadnog Balkana skoro je isto tako ovozemaljski u pogledu motivacije. Neuspešni politički sistemi u nekim zemljama sukcesorima Jugoslavije doveli su do uspostavljanja trgovačkih monopola koji su ojačali sinergiju između legitimnog biznisa, korumpiranih delova državnog aparata i gangstera. Takvi monopoli dobro su poznati u teorijama „meke“ bezbednosti i oni predstavljaju

¹³ Sophie Vanhoonacker, *The Bush Administration (1989–1993) and the Development of a European Security Identity*, Ashgate, Aldershot, 2001, pp. 227–8. Videti i: Tommy Jeppsson, Mika Kerttunen & Tommi Koivula, „EU Battle Groups“, in Bo Huldt, Mika Kerttunen, Jan MOertberg & Ylva Ericsson (eds), *European Security and Defence Policy: A European Challenge, Strategic Yearbook 2006*, Finnish National Defence College & Swedish National Defence College, Stockholm, 2006, pp. 69–80.

¹⁴ Brian White: *Understanding European Foreign Policy*, Palgrave, Basingstoke, 2001, p. 152.

kompleksne klijentelističke odnose koje je skoro nemoguće prekinuti, jer kad jednom jedan partner izađe iz aranžmana, preostali partneri postaju suviše ranjivi da bi prihvatili novu situaciju, pa su takvi odlasci obično praćeni ekstremnim nasiljem. Uspostavljanje kontrole kriminalaca nad delovima zvanične politike u zemljama kao što su Bugarska („sportisti-kriminalci“ – bivši članovi državne reprezentacije u raznim sportovima, najviše rvači, koji postaju vođe krugova organizovanog kriminala u koje su uključeni i političari i poslovni ljudi), Hrvatska (bivši operativci službe državne bezbednosti bliski podzemlju, koji učestvuju u takozvanim „tajkun-privatizacijama“ državnih preduzeća gde se koriste fiktivni bankovni depoziti za kupovinu imovine koja se odmah stavlja pod hipoteku), kao i u Srbiji, Crnoj Gori i Makedoniji, znači da opšte nepredvidljive okolnosti, u smislu koje im daje Dejvid Kembel, vrebaju odasvud. U fizički i komercijalno nesigurnom okruženju mogu da cvetaju sve vrste nelegalne trgovine, a njihovo prirodno tržište je Evropska unija. Takva Evropska unija, preokupirana projektima za sopstvenu vojnu grandioznost, nedavno se povukla pred drugom koncepcijom Evropske unije, koja je danas prisutna, a koja se miri sa suštinskom transatlantskom zavisnošću u pogledu bezbednosti. Upravo stoga je danas i faktički i zvanično NATO glavna forma kolektivne bezbednosti EU.

Nepostojanje društvenih normi uvek je nepogrešiv simptom dezintegracije društva koje rađa „meke“ bezbednosne nepredvidljive okolnosti, a znaci takve anomalije danas su više nego očigledni u najvećem delu Zapadnog Balkana. Nova konstelacija bezbednosti u Evropi biće delom diktirana razvojem „mekih“ bezbednosnih pretnji na Zapadnom Balkanu i stepenom sposobnosti evropskih zemalja da takve pretnje rešavaju efikasno, a ne nužno antagonistički prema novim ambicioznim evropskim demokratskim državama.

Većina problema „meke“ bezbednosti koji potiču sa Zapadnog Balkana nastaje kao rezultat nečega što bi se moglo smatrati zakasnelom, a možda i neuspehom, tranzicijom. Oni su sadržani u različitim oblicima nasilja, a takvo nasilje se najviše ispoljava putem organizovane kriminalne aktivnosti i eventualnih pretnji od terorizma koji je uzrokovan institucionalnom dezintegracijom i etničkim nezadovoljstvom. Nasilje koje potiče iz regiona uslovljeno je strukturnim nasiljem prema regionu. Ono nije izazvano strukturnim nasiljem u smislu skidanja odgovornosti sa balkanskih aktera, ali je sigurno uslovljeno takvim strukturnim pritiscima. Stepem isključenosti koji se primenjuje prema Zapadnom Balkanu ima tendenciju da rikošetira u nivo reaktivnog ili autohtonog proaktivnog nasilja kroz „meke“ bezbednosne probleme unutar regiona.

Zaključak

Bezbednosne integracije u Evroaziji nose ključan predznak nastojanja da se povrati neka vrsta bipolarizma ili multipolarizma u odnosu na dominantnu monopolarnu strukturu globalne moći danas, i ta nastojanja,

čiji je nosilac u najvećem stepenu Ruska Federacija, imaju organizacionu formu različitih pokušaja da se ponude alternative NATO integracijama. I sama alternativna evropska bezbednosna struktura koju je predložila Rusija, a koju je prvi put pomenuo predsednik Medvedev prilikom posete Srbiji 2009. godine, namenjena je iznalaženju načina da se izbegne da NATO i faktički postane obuhvatan instrument bezbednosti za čitav evropski region. Taj mehanizam koji po svom sadržaju nije ni jasan ni uverljiv, jer je centriran na OEBS, koji je do sada pokazao vrlo ograničenu funkcionalnost kao instrument za saniranje „tvrdih“ pretnji bezbednosti, istovremeno je indikator ključnog momenta bezbednosne politike Rusije koja se reflektuje i kroz evroazijske, i kroz zapadnobalkanske projekcije ruskih bezbednosnih interesa. Za sada, ta nastojanja nisu bila uspešna: regionalne bezbednosne integracije u Evroaziji su ili ostajale vrlo ograničene u smislu obuhvatnosti članstva zemalja regiona, ili su gubile trku sa NATO u smislu kapaciteta za proširenje i u smislu jačine projekcije vojne moći na udaljene destinacije. Na Zapadnom Balkanu, faktički sve zemlje su ili članice NATO ili u procesu NATO integracija, osim Srbije. Stoga se može zaključiti da su pokušaji da se kroz različite regionalne bezbednosne organizacije u Evroaziji demonstrira sposobnost da se ponudi alternativa atlantskoj koncepciji kolektivne bezbednosti, bili generalno neuspešni, te da i u procenjivanju orijentacije buduće bezbednosne politike Srbije ta činjenica mora igrati dominantnu ulogu, uz sve ostale političke, ekonomske, a posebno energetske faktore koji su element ukupne bezbednosti kako u Evroaziji, tako i na Zapadnom Balkanu.

Bibliografija

1. Alexei Arbatov, *The Transformation of Russian Military Doctrine: Lessons Learned from Kosovo and Chechnya*, Marshall Centre Papers, no. 2, George C. Marshall European Center for Security Studies, Garmisch-Partenkirchen, July 2000.
2. *Nazavisimaya Gazeta*, 22. april 2000.
3. *Vojna doktrina Ruske Federacije*, 5. februar 2010.
4. Krešimir Žabec, „Tajni naputak Rusa: Morate biti u projektu Družba Adria“, *Jutarnji list*, 18. maj 2010.
5. Aleksandar Fatić, “Security threats in Southeastern Europe and Ways to Respond to Them”, Aleksandar Fatić (ed.), *Security in Southeastern Europe*, The Management Centre, Belgrade, 2004, pp. 1–28.
6. Scott A. Jones, *Wither Ukraine? Weapons, state building, and international cooperation*, Ashgate Publishing, Aldershot, 2002.
7. Thomas Koeppel & Agnes Szekely: “Transnational Organized Crime and Conflict in the Balkans”, in Mats Berdal & Monica Serrano (eds), *Transnational Organized Crime & International Security: Business as Usual?*, Lynne Rienner, Boulder (Co.), 2002, pp. 129–40.
8. David Campbell, *Writing Security: The United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1992 (revised edition).

9. John J. Kirton & Junichi Takase (eds), *New Directions in Global Political Governance: The G8 and the international order in the twenty-first century*, Ashgate, Aldershot, 2002.
10. Sophie Vanhoonacker, *The Bush Administration (1989–1993) and the Development of a European Security Identity*, Ashgate, Aldershot, 2001.
11. Tommy Jeppsson, Mika Kerttunen & Tommi Koivula, "EU Battle Groups", in Bo Huldt, Mika Kerttunen, Jan Moertberg & Ylva Ericsson (eds), *European Security and Defence Policy: A European Challenge, Strategic Yearbook 2006*, Finnish National Defence College & Swedish National Defence College, Stockholm, 2006, pp. 69–80.
12. Brian White: *Understanding European Foreign Policy*, Palgrave, Basingstoke, 2001.

Aleksandar Fatić, PhD

THE PHENOMENON OF "DE-SOVEREIGNIZATION" OF EURO-ASIA AND THE BALKANS IN SECURITY PERSPECTIVES

ABSTRACT

Euro-Asian security integrations take place within a plethora of organizations and initiatives, yet those most relevant to the security concerns of the Western Balkans inevitably maintain a key reference point at NATO and PfP. While the initiatives inspired by the Russian Federation, due to legitimate Russian security concerns arising from NATO's expansion plans, are primarily motivated by a desire to provide various alternatives to NATO as a unique European instrument of collective security, the experience in Euro-Asia so far has proven less than successful in accomplishing this goal. Similarly, the dilemmas in the Western Balkans, now focused on Serbia as factually the only country that is not either a NATO member, or part of the NATO enlargement process, need to be informed by this relative lack of success of Russia's security initiatives in the Euro-Asian area. While the various aspects of security that connect Serbia and Euro-Asia – primarily the energy security considerations – do generate their own dimension of the impending deliberations with regard to the trans-Atlantic security integrations, the experiences of the Euro-Asian countries need to be factored in when decisions in the Western Balkans are made on the future course of such integrations.

Key words: NATO, Russia, GUUAM, Shanghai Five, SCO, OSCE, Partnership for Peace, geostrategy, energy security.